
HUMANISTIKA

I “JAVNI INTERES”

PREDRAG BREBANOVIĆ

*Tko poučava, a ne emancipira,
taj zaglupljuje.*

I

Čitajući novija izdanja Fabrike knjiga, neko bi mogao pomisliti da je Herbert George Wells bio u pravu kada je pre stotinak godina konstatovao da se povest čovečanstva neumitno pretvara u besomučnu trku između *obrazovanja* i *katastrofe*. Ako je uistinu tako, onda su događaji poput ove konferencije najmanje što možemo učiniti da se spasemo. U stvari, *kada bi* bilo tako, mobilizacija bi morala biti sveobuhvatna i ne bi smela mimoići ni one koji svojim životnim pozivima nisu direktno prikopčani na školski sistem, niti se hrane na prosvetnim jaslama. Obrazovanjem bi tada trebalo da se have svi pripadnici društva, a nadasve onaj njegov deo koji se obično naziva javnošću. Najmanje bi toga imali pravo da se klone oni koji su najpismeniji i među koje ne spadaju samo neposredni učesnici u obrazovnim procesima, nego i – primerice – pisci i novinari.

Utoliko ne čudi da je u “Razgovoru o obrazovanju” – kojeg je na internet-stranici *Peščanika*, lukavo podgrevajući atmosferu, pokrenuo organizator ove manifestacije – na izjašnjavanje povodom jednog svog teksta bio p(r)ozvan i Viktor Ivančić.¹ Ono što

I Ivančićevo ismevanje uvođenja predmeta Zdravstveni odgoj u hrvatske škole – obelodanjeno, pod naslovom “Mrtvi i hranjeni”, 4. jula 2012. na portalu Tačno.hr. – izazvalo je najpre reakciju Dejana Ilića, da bi se potom rasplamsala rasprava čiji su učesnici bili Vojislav Pejović, Rastislav Dinić, Dušan Sakić, Aleksandar Baucal... Arhivu tekstova vidi na adresi: <http://pescanik.net/2011/10/razgovor-o-obrazovanju/>. [U međuvremenu se pokazalo da je sve to bila samo teorijska uvertira u eskalaciju praktično-političkog problema sa Zdravstvenim, koju je Ivančić – po običaju – anticipirao. (Naknadna beleška.)]

je usledilo bilo je zanimljivo i poučno, da ne kažem *edukativno*, pogotovo za takozvane “edukatore”.

Naime, koliko god da se u toj (ne)prilici trudio da pokaže izvesnu dozu milosti prema svojim supolemičarima, Ivančić je jedini izneo stavove koji su bili bliži Ivanu Illichu, nego Dejanu Iliću. Ako se Illich vatreno zalagao za *deschooling society*,² ni Spličani-nove poruke nisu bile ništa manje nedvosmislene. Doslovce su glasile: “Protiv nametnutih škola” i “Školovanje ludom radovanje”.

Teško da je takav ishod smeo iznenaditi bilo koga. Premda jeste novinar, Ivančić po svom senzibilitetu nimalo ne nalikuje onom psihološkom (arhe)tipu problematičnog žurnaliste-pobunjenika čije je najupečatljivije književno utelovljenje Krešimir Horvat – junak klasične Krležine drame *Vučjak* (1923), koji zatekavši se na životnoj prekretnici odlazi na selo i postaje pučki učitelj. Horvat je ratni invalid i izgubio je sve socijalne iluzije, a u redakciji lista *Narodna sloga* (što je možda još važnije) i profesionalne, pa usred haosa koji je prethodio stvaranju kraljevine Južnih Slovena odlučuje da se povuče u čamotinju provincije, podučava decu i čita knjige. Posve predvidivo, već na putovanju ka Vučjaku započinje rasap: lokalni pripadnici Zelenog kadera ga izbodu nožem, da bi zatim na red došla afera sa suprugom prethodnog učitelja, sukob sa lihvarskim spodobama iz školskog odbora i razgranati seoski zaplet koji će dovesti do Horvatovog sloma. Premećući Wellsovu sentencu kojom sam otvorio izlaganje, mogli bismo zapaziti kako se kod Krleže upravo ulazak u gravitaciono polje *obrazovanja* ispostavio kao slobodan pad u *katastrofu*.

74

Suprotno tome, Ivančić ne samo da – figurativno rečeno – nije ponovio “Horvatov izbor”,³ nego se u diskusiji koja mu je bila nametnuta potrudio da umakne svim onim silnim toposima koje nam stvaraoci, nosioci i širitelji znanja nude kao ovovremene inačice ordinarnog (ili neiskrenog?) prosvetiteljskog optimizma. Nije doduše, poput Illicha, po-

2 U polemici oko “Mrtvih i hranjenih” ukrstile su se dve omiljene Illicheve teme: zdravstvo i školstvo. Vidi (ako već nisi) blagovremene prevode njegovih dela iz sedamdesetih – *Medicinsku nemezis*, *Dole škole* i *Svetkovinu svesnosti* – jer su u tim knjigama, usled autorove hrabrosti da sledi sopstvene ideje, veoma domišljato artikulirana mnoga goruća pitanja današnjice.

3 Tako je prvobitno bio naslovljen taj, izvorno na ekavici štampan, pozorišni komad. Indikativno je da se Krleža – u čijoj biografiji postoji slična epizoda, pošto je početkom dvadesetih nekoliko meseci proveo sa suprugom-učiteljicom u Dugoj Rijeci – dvoumio kako da razreši Horvatovu sudbinu, što dokazuje i prerada teksta koju je izvršio nakon tri decenije. Povrh svega, Krleža će, iako mu je formalno obrazovanje bilo relativno skromno, otprilike u isto vreme postati osnivač Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Najveći autodidakt završio je kao najveći polihistor i enciklopedista, što ne mora biti nelogično.

entirao tezom da je Škola (kao i Vojska, kao i Crkva...) odvratan desničarsko-panoptički poligon za ritualnu torturu koji bi valjalo dokinuti, ali je istakao kako svako potezanje “javnog interesa”, uprkos tome što smo se na prisustvo te kategorije u dijalogu o obrazovanju uveliko navikli, treba da budi skepsu i oprez. Sâm je pojam javnog interesa, zaključice u svom posljednjem prilogu montiranoj *web*-razmirici Ivančić, “terminski sročeni da olakša manipulaciju, te zapriječi primisli o neposrednijim oblicima iskazivanja kolektivne volje, recimo kroz solidarno zajedništvo”. Budući da se sa time slažem, rešio sam da u naslovu ovog izlaganja dotičnu sintagmu – koja me, makar bila i defanzivna, neodoljivo asocira na lice-merni korporacijski *credo* “društveno odgovornog poslovanja” – priklještim među navodnike.

Mada su i humanistiku mnogi umeli da prikljeste (ne samo navodnicima), spram nje ću, dakako, biti puno blaži. S tim u vezi, verovatno je radi otklanjanja nesporazuma odmah potrebno samokritično (zbog onih banalnih jasli) dodati kako, poput zagrebačkog kolege Deana Dude – koji, kao član Akademске solidarnosti,⁴ zasigurno zna zbog čega je Ivančić dao prednost “solidarnom zajedništvu” – i sâm dolazim iz one oblasti humanistike koja već dugo predstavlja svojevrsni epicentar disciplinarnih promena. Jer, nije li baš u području akademskog proučavanja književnosti bila zapodenuta većina najoštrijih debata koje su ubrzo prozele, protresle, a po nekima i potkopale celokupnu humanistiku?

Kao što je poznato, komešanje je pre nešto više od tri decenije bilo inicirano “otvaranjem kanona”, kojem su najviše doprinele orijentacije kakve su feministička i postkolonijalna kritika, novi istorizam i studije kulture. Njihovo ideološki intonirano preispitivanje tradicionalnih književnih vrednosti generiralo je jedan potpuno nov humanistički etos, koji se ispoljio u insistiranju na kontekstu (umesto na tekstu), razumevanju (umesto na analizi), perspektivi (umesto na objektivnosti) i reprezentacijama (umesto na objektima).⁵ Tako je proučavanje književnosti najednom postalo prožeto problematikom

75

4 Sindikat Akademska solidarnost, koji okuplja univerzitetske radnike iz Hrvatske, oformljen je sa ciljem da se zaustave negativne tendencije u visokom obrazovanju, prevashodno brutalna komercijalizacija. Kao neka vrsta izaslanika te organizacije – čiji je programski dokument, *Deklaracija o znanosti i visokom obrazovanju*, publikovan u specijalnom izdanju časopisa *Reč* (br. 80, str. 365-406) – Duda je za ovu konferenciju najavio izlaganje “Visoko obrazovanje kao javno dobro: primjer iz regije/primjer za regiju?”.

5 Parafrazirao sam ovde Louisa Menanda, čija je knjiga *The Marketplace of Ideas: Reform and Resistance in the American University* (New York & London: W. W. Norton & Company, 2010) nezaobilazna zbog ponuđene dijagnoze trenutnog stanja na američkim univerzitetima, ali i razočaravajuća zbog odsustva bilo kakve suvislije projekcije budućnosti. Menandova finalna fuzija ambicije i bezinteresnosti nalikuje (da se poslužim jednom njegovom

kulturalnih i inih identiteta, ali i javnih politika, što je onda poslužilo i kao uvod u zao-kret ka pedagogiji, čiji je indikator bio već i sâm jezik struke, koji se iz korena izmenio. Ako je književna teorija u periodu koji slovi za njeno “zlatno doba” negovala samosvrhovit i ezoteričan žargon, počev od osamdesetih godina dolazi do sve intenzivnijeg pretapanja sa obrazovnim diskursom.

Ovaj proces je vrhunac dosegao sa bestselerima poput *Sumraka američkog uma* Allana Blooma ili *Kulturne pismenosti* Erica Donalda Hirscha. Nije mi sad važno to što su te dve knjige – obe iz 1987 – bile napisane u nastojanju da se osujeti iščezavanje kanonske stabilnosti, pri čemu je Bloom pokazao previše nostalgije, a Hirsch naivnosti; ne zanima me toliko ni to što one i posle četvrt veka služe kao topovsko meso protivničkoj opciji, koja u njima vidi jedino politički konzervativizam; ključno je, mislim, to da ih obe iz sadašnje vizure doživljavamo kao rečite znakove vremena u kojem su se pojavile, vremena u kojem su ljudi napokon počeli da se pitaju *ko podučava, koga i zašto*.

Još konkretnije, ova dva ostvarenja – kao i, iste godine štampana, istorija visokoškolske nastave književnosti Geralda Graffa⁶ – potvrdila su nam da je u univerzitetskom domenu iščezao poslovični jaz između naučnog *istraživanja* na jednoj, i samog *podučavanja*, na drugoj strani. Podučavanje se pretvorilo u predmet istraživanja, usled čega su pisanje i nastava o kanonskoj i nekanonskoj književnosti počeli da se svode skoro isključivo na (pretežno političku) demistifikaciju dotadašnjih didaktičkih konstrukcija pojedinih “likova i dela”.

Stvarni efekti tih kretanja bili su zapravo dvosmisleni. Najinteresantnijim mi se – nipošto ne i najsretnijim – čini taj da je pedagogizacija, naizgled paradoksalno, dublji beleg ostavila u sferi istraživanja, nego u sferi podučavanja kao takvog. O neophodnim promenama se neuporedivo više pisalo i razglabalo; mnogo manje su se one planirale i sprovodile. Ako unutar akademske humanistike pažnja i jeste preusmerena na ideju zajednice i opšteg dobra, paralelno sa time su mahom bili ignorisani podsticaji koji su pristizali iz zone kritičke, alternativne ili opozicione pedagogije. Istorija takvih pokreta

slikom) pokušaju da se na internet zakačite posredstvom pisaće mašine, dok mi se podsticajnom čini jedino prognoza sa str. 19: da će se u nadolazećem periodu pojačati interakcija između tzv. *life sciences* (neurobiologija, genetika, psihologija) i nekih *low-tech* disciplina koje (po)stoje *mimo* prirodnih nauka (filozofija, ekonomija, studije književnosti). Zar to nije predskazivao još Ivor Armstrong Richards, koji se književne teorije odrekao zarad filozofije podučavanja? I zar o tome nije donedavno maštao i Derrida?

6 Knjiga *Professing Literature: An Institutional History* (Chicago & London: University of Chicago Press, 1987) još je uvek najpouzdanija publikacija u svom žanru. Njenom ću se autoru nakratko vratiti u drugom segmentu izlaganja.

nastavila je da teče mimo “multiverzitetskog” *mainstreama*. Iako je, na primer, i *Pedagogija potlačenih* (1968) od samog početka bila puno prevođena, dobro prodavana i frekventno citirana, ideje koje je u njoj zastupao Paolo Freire nisu u bogatijem delu sveta prolazile bolje od Illichevih.

Zahvaljujući svemu tome, humanistika je u reganovsko-tačeroovskoj eri počela da gubi kompas i tone u legitimacijsku krizu. Ta kriza se trajanjem produbljuje i poprima različite forme: u Americi su se potkraj osamdesetih rasplamsali “kulturalni ratovi”, tokom kojih su se humanističke discipline našle na udaru zbog tobožnjeg radikalizma i elitizma, od čega se ni do danas nisu oporavile; dok će njihovu sudbinu u Evropi presudno opredeliti (zapečatiti?) devedesete i uspostavljanje objedinjene, Bolonjskom deklaracijom izatkane mreže visokog obrazovanja. Poveća gomila relevantnih knjiga iz poslednjih dvadesetak godina – u najširem prostornom i vremenskom rasponu: od *Kulturnog kapitala* Johna Guilloryja iz 1993, do *Teorije neobrazovanosti* Konrada Paula Liessmanna iz 2006 – napisana je u nameri da se prokaže zloćudni karakter ovih dešavanja. Ali ni to što su odmereniji Amerikanci poput Guilloryja, pozivajući se na postignuća burdijeovske sociologije, pokušavali da pomire napredna društvena opredeljenja i nasleđeni književni kanon, niti to što su inteligentniji Evropljani poput Liessmanna sa humanističkih pozicija beskompromisno kritikovali kampanju oko famoznog “društva znanja”, nije sprečilo *amerikanu* i *bolonju* da pometu manje-više sve pred sobom.

Rasplet je sa obe strane Atlantika bio podjednako poražavajući. U humanistici su zacarili metodološki eklekticizam i zanemarivanje granica među različitim oblastima. Takvi su trendovi postepeno doveli do upadljive deprofesionalizacije (oličene u endemski rasprostranjenoj sklonosti ka beslovesnom obraćanju najširoj publici) i stanja “postdisciplinarnosti”, u kojem se nekadašnji akademski zabran umnogome izmetnuo u drugu krajnost, postajući puki odjek javne kulture. Svakako da mogućnost otpora i dalje postoji: premda se političko-institucionalna armatura svuda doima kao neumitna, na mikro-planu nam još uvek na raspolaganju stoje skućeni (da li i na benjaminovski pojmljeno “snabdevanje sistema” ograničeni?) prostori onog nekada veličanog, a u međuvremenu gotovo do oksimorona degradiranog entiteta zvanog “akademska sloboda”. Stoga se osećam pozvanim da u nastavku predočim jedno vrlo lično viđenje humanistike, uz poseban osvrt na onu njenu granu za koju sam (pri)vezan kao učionički praktičar. Sledi, dakle, moja varijanta swiftovskog “skromnog predloga”.

II

O čemu govorimo kada govorimo o humanistici? Da li je ona uopšte još mogućna, ili bi je trebalo otpremati na smetlište istorije, zajedno sa svim mitovima na kojima je vekovima počivala? Kada je o književnosti reč, najžilavijim se pokazalo davnašnje verovanje

da nas *knjige same podučavaju* – ali je i ono postalo manjinsko već u spominjanom “zlatnom dobu”, koje se katkada opisuje kao etapa “hladnog rata” između *teoretičara* i *humanista*. Trenutno je to verovanje ozloglašeniije nego ikada: posprdno ga nazivaju “teorijom” *just read the books*, dok su oni koji ga elegično izražavaju – pošto su, poput Harolda Blooma, trajno nadahnuti duhom visokog modernizma – zauzvrat uvereni u to da je institucionalizovana humanistika izgubila svaki dodir ne samo sa mozgom, nego i sa bilo kakvom humanošću. Iako ekstremne, potonje nam se kultur-pesimističke žalopojke čine razumljivima iz najmanje dva razloga.

Pre svega, one su u neku ruku prirodna posledica toga što je tradicionalni humanizam, koji je bio zasnovan na književnoj i filozofskoj kulturi, prestao da bude školski i obrazovni ideal. Nakon što je civilizaciju knjige nasledila civilizacija masovnih (elektronskih) medija, nastupila je epoha u kojoj su totalizujuće humanističke koncepcije postale, ako ne nemoguće, a ono nesprovodive. Uprkos povremenim i privremenim naletima entuzijazma – među kojima se najsnažniji zbio nakon Drugog Svetskog rata u poraženoj i devastiranoj domovini Schleiermachera, Fichtea i Schellinga – pokazalo se da humanističke sinteze mogu biti produkovane samo marginalno, bez pretenzija na širu prihvaćenost i normativno važenje.

78 Drugo i ništa manje prirodno pokriće za apokaliptički ton kakvim nam se obraćaju pristalice nečega što angažovani pedagozi i doktrinarni aktivisti prepoznaju kao “konzervativnu modernizaciju” leži u očitoj, ali bolnoj činjenici da humanistika – kao i mnogo toga drugog u svetu oko nas – više nije toliko stvar ubeđenja i slobode, koliko karijera i titula. Posmatrati je, u skladu sa preovlađujućim pristupima, kao isključivo akademsku pojavu, znači biti zaokupljen katedarskim i organizacionim problemima, umesto “spomenicima savršenstva duše” i dubinskim uticajem koji vrši svekoliko stvaralaštvo. Zaista: ko još danas *živi* vlastito istraživanje? Ko još čita knjige koje *želi* da čita? I ko je još sposoban da se *odupre* sveopštoj bolji koju je neko u bezizlazu duhovito nazvao *publication praecox*?

Jednostavno, nije više moguće negirati da je sa iščeznućem humboltovskog iliti “univerziteta kulture” prestala da postoji i humanistika kakvoj se doskora težilo. Ona sada gotovo da i ne figurira drugačije izuzev kao tehničko-birokratska odrednica.⁷ Stiče se

⁷ Tu promenu je najopsežnije ožalio prerano preminuli Kanađanin Bill Readings, po kome je univerzitet već prestao da bude ideološko oruđe države i dragovoljno se transformisao u autonomnu birokratsku korporaciju, nalik nacionalnoj košarkaškoj asocijaciji. Zaključak pomalo ishitren, ali i razumljiv svima nama koji povremeno snujemo o nekakvoj “antibirokratskoj revoluciji” u humanistici. Uporedi: Bill Readings, *The University in Ruins* (Cambridge & London: Harvard University Press, 1997), str. 40-3.

utisak da se vrednosno i organizaciono upodobljeni univerzitet – koji se, ne samo deklarativno, okrenuo funkcionalnoj specijalizaciji i “proizvodnji kompetencija” (*sic!*) – spram negdašnjeg *universitas litterarum* odnosi otprilike onako kako se “seksualno uznemiravanje” odnosi prema sokratovskom erosu; a uz nešto zlobe, upadljivi kontrast između klasične i savremene humanistike mogao bi se unutar istog aluzivnog spektra uporediti sa antitezom između principa *bios theoreticos* i krilatice *pedagogus ergo sodomiticus*.

No, uzmimo da će humanistika, unatoč svemu – barem u nekoj svojoj formi – uspeti da opstane i ostane nešto više od (nus)produkta izvesnog administrativnog ustrojstva visokolskih ustanova (koje je inače toliko varljivo da na Yaleu odsek za istoriju biva svrstan u *humanioru*, dok mu je na Harvardu rezervisano mesto među društvenim naukama)... U tom slučaju bi, pre no što nastavimo da joj “usklikujemo s ljubavlju”, svakako valjalo preispitati i sâm njen koncept. Kako ćemo humanistiku odrediti? Hoće li nam kao njen osnov poslužiti *paideia* ili *philantropia*? I zbog čega je to, zaboga, toliko važno?

Određenje koje mi je najviše priraslo za srce, i koje ću zato iskoristiti kao vlastito polazište, ponudio je neko koga bih neskromno nazvao *učiteljem svog učitelja*. Bio je to Ronald Salmon Crane, koji je davne 1953. godine publikovao programski tekst “Ideja humanistike”. Isti naslov – kojim nije bila evocirana samo humboldtova “ideja univerziteta”, nego i pretpostavka nemačkog filozofskog idealizma da institucije mogu funkcionisati jedino ako otelotvoruju neku ideju – poneće docnije i njegovo dvotomno testamentarno delo. Uz sve ostalo, *Ideja humanistike* će doneti i jedan od najinformativnijih pregleda humanistike kroz istoriju.⁸

O Craneu, na nesreću, malo ko zna više od toga da je bio jedan od utemeljivača tzv. *čikaške škole*, za čiji najreprezentativniji produkt važi zbornik *Kritičari i kritika*, kojeg je on priredio svega godinu dana pre štampanja teksta o humanistici. U pitanju je orijentacija u proučavanju književnosti koja se i u “stručnim” krugovima po pravilu kotira manje kao autentično usmerenje, a više kao prateća pojava čuvenije i na anglosaksonskom području desetlećima dominantne *nove kritike*. Na propuste novokritičara Čikažani su uporno ukazivali pozivajući se na aristotelovske poetičke postavke, uz isticanje da estetska praksa nužno podrazumeva delovanje više od jednog principa. Zato ih je njihov prijatelj Kenneth Burke prikladno prozvao “neoaristotelovcima”, dok nam o najznačajnijem među njima ponešto kaže već i to što je nabusiti William Empson jednom bio prinuđen

⁸ Ronald Salmon Crane, *The Idea of the Humanities and Other Essays Critical and Historical*, Vol. I-II (Chicago & London: University of Chicago Press, 1967).

Prvi tom otvara naslovni prilog (str. 3-15), nakon čega sledi i opsežan dijahronijski pregled nazvan “Shifting Definitions and Evaluations of the Humanities from the Renaissance to the Present” (str. 16-170).

da prizna kako ga je “knjiga g. Cranea pogodila” zbog toga što se u njoj jedno “razumno mišljenje izražava umereno”.⁹

U svojim “umerenim” razmišljanjima o humanistici, Crane je pomalo lakonski pošao od toga da se ono čime se kao profesor književnosti bavi može pod nju podvesti. Već je pri sledećem potezu uvideo da humanistiku ne treba poistovećivati sa spisikom predmeta iz kurikuluma: oduvek je, podseća on, bilo filozofa koji su od filozofije želeli da načine deo matematike, kao i profesora književnosti koji su u umetnostima videli jedino ljuštore nestalih, “primitivnih” rituala. Konačno, Crane je zaključio da je jednako neumesno humanistiku *a priori* povezivati sa bilo kakvim ciljevima. Koliko god to delovalo dramatično, evidentno je da se ni najhumanističkim idealima (bili oni kvintilijanovski, metjuarnoldovski ili neki treći) neretko *ne* stremlje u duhu i sa rezultatima koji bi se bezrezervno mogli okarakterisati kao humanistički. Nije dovoljno čitati “velike knjige” i truditi se da zajednicu kojoj pripadate učinite boljom: važniji je *način* na koji to radite.

80 Tako stižemo do prelomne tačke ove argumentacije. Humanistika se, po Craneu, zasniva na premisi da postoje stvari koje pojedinci ili grupe čine, a čiji ishod nije moguće predvideti naučnim putem. One nisu proistekle ni iz kakvih prirodnih ili socijalnih *neophodnosti*, već iz specifično ljudskih *mogućnosti*. Crane tu svrstava dostignuća kakva su u podjednako meri moderna fizika, američki ustav, ili Shakespeareove tragedije – koja svojom “nepredvidivom izvrsnošću” izazivaju naše čuđenje i divljenje. Zadatak humanistike je da takva dostignuća uoči i protumači, ali ne kao posledicu prirodnih događanja u kojima učestvuju živa bića, niti kao konsekvencu dejstva impersonalnih sila kojima su izloženi pripadnici datog društva. Za to joj, po Craneu, na usluzi stoje četiri osnovne grupe metoda: lingvistika, analiza ideja, književna i umetnička kritika, te istoriografija. Negovanje tih “tehnika” omogućava nam da otkrivamo humanističke vrednosti kako u umetnostima, tako i u naukama; kako u političkim, tako i u kulturnim ustanovama; kako u ponašanju individua, tako i u ponašanju kolektiva; kako stalno iznova u prošlosti, tako i u nesvršenom prezentu koji nas okružuje.

9 William Empson, *Argufing: Essays on Literature and Culture* (Iowa City: University of Iowa Press, 1987), str. 121. Citirana ocena potiče iz osvrta na Craneovu prvu autorsku knjigu, koju je on u svojoj 67. godini objavio takođe 1953. Za razliku od Empsona i njegove razglašene ekscentričnosti, Crane je u svet popularne kulture bio uveden samo onda kada je, početkom šezdesetih, zajedno sa nekolicinom proučavalaca zastupljenim u spomenutom zborniku (Norman McLean, Richard McKeon, Elder Olson), postao predmet satire i parodije. Videti: Frederick C. Crews, *Pooh Perplex: A Freshman Casebook* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), str. 88–9.

I dok su nauke najuspešnije onda kada teže jedinstvu, jednoobraznosti i jednostavnosti, humanistika podrazumeva raznovrsnost, originalnost i kompleksnost.¹⁰ Radi se o dvema posve različitim praksama, među kojima ne treba da bude nikakvog rivalstva. Svet je, istina, poslednjih stoleća bio razmerno blagonakloniji prema “tvrđim” naukama i ravnodušniji prema humanistici, što je one koji su nedovoljno odlučno želeli da joj se posvete vazda obeshrabrivalo. Ali, najopasnije pretnje humanistici po Craneu ne dolaze spolja, nego iznutra. On ih je – rekao bih, proročki – prepoznao u *dogmatizmu* i *redukcionizmu*.

Čikaška je škola otišla daleko ispred svog vremena upravo zato što se suprotstavljala tim dvema opasnostima. Kao terapiju protiv dogmatizma – usled kojeg su se pojedine humanističke discipline, prešavši iz faze ekspanzije u fazu diversifikacije, pretvorile u uzajamno čerupanje zakrvljenih frakcija – njeni pripadnici su preporučivali *pluralizam*.¹¹ Njihov filozofski guru Richard McKeon bio je zagovornik kritičkog relativizma i veliki protivnik američkog antiintelektualizma. Po njegovom bi uverenju na proučavanje književnosti trebalo gledati kao na skup različitih okvira unutar kojih se može racionalno raspravljati o njoj. Kritički ushiti i spekulacije imaju svoje logičke kontekste, izvan kojih nam ne mogu biti shvatljivi; zato je besmisleno iscrpljivati se u uporednoj analizi doktrinarnih postavki. Ni Crane nikada nije poverovao u postojanje nekakvog ekskluzivnog obrasca po kojem treba čitati i ocenjivati književna dela, već samo u to da možemo iskoristiti svaki metod ukoliko nas on vodi ka odgovoru na pitanje koje smo postavili. Sukobi su opravdani jedino onda kada se na raznim stranama javi zapitanost o istome: zbog čega bi, zbilja, čitateljka koja kod Shakespearea analizira kalambure bila u sporu sa čitateljem

81

¹⁰ Nisu tu posredi individualni intelektualni stilovi, već to da je humanističko istraživanje nužno “traganje bez kraja”. Zato je npr. svrsishodno da predgovor za jedno *školsko* izdanje kanonskog pisca započne ovako: “Djelo pod naslovom *Macbeth* moglo bi se odrediti naizgled jednostavnom tvrdnjom da je to tragedija u stihovima što ju je oko 1606. napisao engleski pjesnik William Shakespeare (1564-1616) – kada gotovo svaki od iznesenih podataka ne bi trebalo pobliže protumačiti i dodatno pojasniti.” (Tomislav Brlek, “Ništa od onog čega nema”, u: William Shakespeare, *Macbeth*, preveo Josip Torbarina [Zagreb: SysPrint, 2000], str. 7). O načelu komplikovanosti podrobnije u četvrtom odeljku.

¹¹ Iz razloga suviše očiglednih, ustaljenom je oznakom za proces mrvljenja i sukobljavanja poslednjih decenija postao termin *balkanizacija*. Mnogi ovaj fenomen smatraju toliko pogubnim da su u cilju njegovog izbegavanja i očuvanja kakve-takve komunikacije pripravnici da pristanu i na trivijalizaciju struke. To nije bio manir *Chicago School*.

koji pokušava da ustanovi koliko je dece imala Lady Macbeth? Zar oni ne mogu, zar ne treba da sarađuju?

Istovremeno, Crane je sa zebnjom motrio na svako prevođenje složenog na jednostavno, svesnog na nesvesno, ljudskog na prirodno. Protivio se tome da se filozofski sistemi kauzalno tumače kao izrazi ličnih stavova ili klasnih predrasuda; da se forme umetnosti interpretativno svode na njihov materijal ili izvore; da se postupci državnika vide isključivo kao ekonomska nužnost; da se moralne vrline jednače sa običajima. Procešnjavo je da su takve misaone navike glavni uzrok nedostatka samopouzdanja koje se poput epidemije sručilo na humanistiku.

U doba kada nam kultura i obrazovanje još intenzivnije pate od istih ovih bolesti, Craneove dijagnoze i lekovi – ubeđen sam – mogu biti veoma korisni, bez obzira na izmenjen civilizacijski ambijent (u kojem je digitalna informacija potisnula analognu) ili lokalnu hijerarhiju problema (koja je takva da na njenom vrhu postojano prebivaju elementi i instrumenti politike nasilja i izazivanja mržnje među ljudima i narodima). Krejnovski pluralistički temperament je nešto što nam je u “kulturalnim ratovima” itekako nedostajalo, ali ne samo zbog stvaranja tolerantnijeg ozračja, nego i zbog potrebe da se oni sukobi koje ipak nije moguće izbeći naprosto učine predmetom p(r)oučavanja. Nimalo slučajno, ideju da se humanistika može spasiti jedino pretvaranjem problema u rešenje – to jest, institucionalizacijom iliti podučavanjem konfliktima – plasirao je neko ko je bio čikaški đak, i to jedan od onih koji su Cranea pažljivo čitali i uzimali ozbiljno.¹² Čikaška je kritika omogućila sazrevanje svesti o tome da politička i kulturna sporenja poseduju edukacioni potencijal, odnosno da i “disenzus”, ukoliko ga se adekvatno izloži i objasni, može unaprediti kvalitet obrazovanja.

Što se, pak, tiče opasnosti od redukcionizma – koja je i u trećem milenijumu uglavnom posledica toga što “umetnosti razmišljanja i izražavanja” uporno bivaju srozavane do nivoa političke propagande – Craneova nam se pozicija čini bliskom onoj koju je, samo nekoliko godina pre njegove “Ideje humanistike”, Lionel Trilling zauzeo u svojoj *Liberalnoj imaginaciji* (1950). Sve dok ne budemo insistirali na tome da je i politika neka

12 Za podučavanje konfliktima: Gerald Graff, *Beyond Culture Wars: How Teaching the Conflicts Can Revitalize American Education* (New York & London: W. W. Norton & Company, 1993), posebice poslednje poglavlje; za odnos prema Craneu: *Professing Literature*, str. 234-7. Docnija evolucija Graffovog pisanja tekla je u pravcu zalaganja za kulturu javnog argumenta, ali je bila prilično žalosna. Znakovito je i to da se on – braneći se od upućenih mu prigovora – neočekivano (o)lako izmetnuo u jednog od najglasnijih protivnika pedagogije potlačenih.

vrsta imaginacije, opominjao je Njujorčanin, bićemo osuđeni na to da u svakoj prilici uviđamo kako ljudska mašta i mišljenje nisu ništa drugo doli politika, i to ona vrsta politike koja nam se nimalo ne sviđa. Ako i jeste istinita Péguyjeva misao da *sve započinje u mistici i završava u politici*, onda po Trillingu važi i obrnuto – da se i ideje naposljetku uspostavljaju kao osećanja, a svaka politika kao njihova modifikacija. Dođe nam da se zapitamo: je li humanistika u permanentnom odstupanju zbog toga što su Craneove i Trillingove anti-redukcionističke refleksije poslednjih desetleća predstavljale veću jeres nego u trenutku kada su bile izrečene?

III

Pri revalorizaciji čikaške škole moramo se osvrnuti i na striktno akademski aspekt njenog delovanja. Budimo precizni: Crane i saradnici su teorijom humanistike bili zaokupljeni u sklopu pedagoške reforme u koju su se – pod pokroviteljstvom čuvenog predsednika univerziteta Roberta Maynarda Hutchinsa – odvažno upustili sa ciljem da se u studij književnosti, gde je početkom 20. veka težište bilo na genetičkom metodu i pozitivistički usmerenoj književnoj historiografiji, uvedu kritika i interpretacija. Iako je ta zasluga posle svega neopravdano pripisana novokritičarima, Čikažani su bili prvi koji su se rešavanjem statusa tumačenja i vrednovanja književnih dela promišljeno (poza)bavili kako u metodološkoj, tako i u organizacionoj dimenziji. I dok je samom Craneu bilo najvažnije da teorijski pokaže neodvojivost istorije književnosti od književne kritike, čikaška je humanistika (p)ostala prepoznatljiva po metodičko-nastavnim inovacijama, koje su se poglavito ogledale u atraktivnim programima posvećenim “velikim knjigama” i reafirmaciji sokratskog dijalozima kao predavačkog postulata.

83

Okolnost da “velike knjige” u Čikagu nisu, kao drugde, bile čitane zato što su čitane, nego zato što su velike, izazivala je podozrenje. Osim što je na Harvardu prevladavalo uverenje da je besmisleno “prolivati krv” oko knjiga, program *Great Books* imao je mnoštvo izričitih protivnika, koji su – poput najuticajnijeg Johna Deweyja – odbijali i samu pomisao da bi iz Čikaga mogao da im bude sugerisan bilo kakav spisak lektire, a kamoli književni ili neki drugi kanon. Čikažani su, nasuprot tome, odlučno branili svoju ideju-vodilju da granica između života i umetnosti može da bude prekoračena isključivo interesovanjem za najveće poduhvate i središnje tekstove. Naglašavali su da obrazovanje ne treba prilagođavati ambijentu u kojem se izvodi, već onom arnoldovskom “najboljem što je na svetu bilo mišljeno i rečeno”. Smatrali su da se “najboljima” imaju proglasiti takve misaone i verbalne tvorevine koje su uvek i svuda upotrebljive u svrhe čitalačkog samoispitivanja, to jest kadre da doprinesu duhovnom oslobađanju. Ali, mada je i kasnije bilo onih koji su procenjivali da bi se “zajednički fantazam sveg humanizma mogao svesti na model literarnog društva u kojem učesnici preko kanonske lektire otkrivaju zajedničku ljubav prema inspirativnom

pošiljaocu”,¹³ univerzalističke pretenzije Čikažana će u dobu dominacije protivkanonskih impulsa naići na još žešće osude. Takva je (multi)kulturna klima dovela i do podjednako rđave reputacije dvojice autora istog prezimena – čikaškog (Allana) i jejlskog (Harolda) Blooma – koji se kao “kulturni ratnici” razlikuju valjda po svemu drugom izuzev po tome što su obojica pobornici (dakako, ne istih) “velikih knjiga”.

Otuda se još paradoksalnijim čini to što su tragovi čikaškog uticaja u minulom periodu isplivali na najneočekivanijim mestima, tačnije na tobožnjoj “periferiji” svetske humanistike. Recimo: o Craneu su, iako nije bio indolog, u Nju Delhiju objavljene čak dve knjige (dok u Americi nije niti jedna). Prvu je potpisala Tajinder Kaur (1990), drugu Asit Kr. Biswas (2003), pri čemu su oboje autora – za razliku od većine ravnodušnih komentatora sa Zapada – pokazali svest o tome da Craneove teorijske prinose ne možete kompetentno vrednovati ukoliko ne proniknete u čikaški projekat spasavanja humanistike, posredstvom kojeg je ovaj proučavalac književnosti uspostavio okvir za razumevanje i primenu sopstvenih metodoloških nalaza.

Na drugoj strani, teško da je manji kuriozitet to što ste se kako sa teorijsko-metodološkom, tako i sa praktično-pedagoškom čikaškom tradicijom, mogli (kao i sa mnogim drugim dobrim stvarima) susresti u Jugoslaviji. Jer, teoretičar i istoričar književnosti Svetozar Petrović nije samo u svojoj *Prirodi kritike* (1972) – jednom od malobrojnih dragulja ovdašnje humanistike – dovršio demontažu analitičke kritike iliti “unutrašnjeg pristupa” (koju je započeo Crane), nego je i u svom nastavničkom radu (na zagrebačkom, novosadskom i beogradskom univerzitetu) težio onakvoj pedagoškoj odgovornosti kakva je bila proklamovana u Čikagu. U čemu se ona manifestovala?

Zasigurno ne (samo) u legendarnoj nepopustljivosti prema studentima. Osim toga, ta odgovornost ne stoji ni u kakvoj vezi niti sa nepobitnom činjenicom da čikaški univerzitet, pored ostalog i zato što je u svojim redovima imao jednog Lea Strussa i mnoge neotomiste, još uvek uživa status postojbine sveameričkog konzervativizma. Mnogo je uputnije i ovde navesti reči tamošnjeg dekana Johna Boyera, koje datiraju iz 1952. godine:

¹³ Peter Sloterdijk, *U istom čamcu*, prevela Aleksandra Kostić (Beograd: Beogradski krug, 2001), str. 102. Za stav čikaške škole o kanonu vidi npr. Richard McKeon, “The Nature and Teachings of the Humanities” (*The Journal of General Education* 3 [1949], 4, str. 290–303). Tu se konstatuje i kako čovečanstvo nastavlja da živi sred sraza između dveju dogmi, koje počivaju na međusobno suprotstavljenim vizijama ljudske prirode i znanja: prva je imenovana sokratskom, a druga sofistikom.

Ciljevi ovog fakulteta predstavljaju raskid sa dominantnim strujama američkog života. Oni ne podrazumevaju nikakvo obećanje monetarnog ili društvenog uspeha, već samo ukazuju na neophodnost prosvetljenog građanstva i na zadovoljstva u racionalnom životu.¹⁴

Iako iskazi u stilu misija-i-vizija sami po sebi ne znače puno, možda će sada biti makar za mrvicu jasnije zbog čega je profesoru Petroviću, kao nemarksističkom teoretičaru i osobi sa marksističkim društvenim nazorima, Čikago bio toliko privlačan.¹⁵ Delovaće pristrasno, ali nije preterano tvrditi da je Petrović izvornom duhu čikaške škole ostao barem onoliko odan koliko i njeni nominalni naslednici, poput Waynea Bootha ili Sheldona Sachsa. Unekoliko čak i odaniji – ukoliko se složimo oko toga da je kod druge čikaške generacije pluralizam delimice mutirao u površni eklektizam, što se za poznog Bootha besumnje može reći.

Petrović se od Cranea, koji mu je bio najveći intelektualni uzor, nije razlikovao samo po svojim indološkim interesovanjima, nego i po tome što se još više usredsredio na specifičnost književne kritike kao “kreativne aktivnosti ljudskoga duha nesvodive na objektivnost naučnih metoda”.¹⁶ Pa ipak, sa ove distance se stiče dojam da ni jedan ni drugi – koliko god da su obojica neprekidno podvlačili da prenos humanističkih vrednosti putem nastave književnosti sa sobom nosi niz komplikacija – nisu bili sasvim svesni brojnih iskušenja koja su pratila nastojanja čikaškog i drugih univerziteta da staru filologiju i novu teoriju upotpune književnom kritikom i tako ostvare san o objedinjavanju učenjaštva, pojmovnog mišljenja i estetskog iskustva. Ta iskušenja, ko-

85

14 Cit. prema: Katherine M. Wrightson, “The Professor as Teacher: Allan Bloom, Wayne Booth, and the Tradition of Teaching at the University of Chicago” (*Innovative Higher Education* 23 [1998], 2), str. 105. I u samoj književnosti je čikaška škola, protivno predrasudama koje je prate, daleko više od novokritičara naglašavala momenat zadovoljstva.

15 Intuicija mi šapuće da je naslov njegovih posthumnih *Pojmova i čitanja* (Beograd: Fabrika knjiga, 2008) predstavljao *hommage* glasovitom čikaškom programu “Ideas and Methods”, kojeg je osnovao McKeon, čije je predavanje istoimenim “interdisciplinarnim odborom” poslužilo kao povod za to da ga Robert Pirsig transponuje u negativca iz romana *Žen i umetnost održavanja motorcikla: ispitivanje vrednosti* (1974).

16 Svetozar Petrović, *Priroda kritike* (Zagreb: Liber, 1972), str. 48. U istoj se knjizi može pročitati i sledeća rečenica: “Suvremena komercijalizacija znanosti pogodila je možda najviše humanističke nauke, jer je baš u njima najteže razlikovati naučno uvjerenje od poze, autentičan misaoni napor od blefa.” (str. 87) Petrović ju je napisao 1960. godine!

ja će prvo dovesti do rutinizacije, a u konačnici i do skoro potpunog istiskivanja svake iole harizmatične kritike iz akademskih struktura, mogao je sagledati samo punokrvni kritičar poput spominjanog Trillinga. Potonji je, uostalom, zajedno sa Jacquesom Barzunom na Columbiji tridesetak godina vodio “Kolokvij o važnim knjigama” – jedan od onih kurseva čija je koncepcija Craneu i McKeonu poslužila kao inspiracija za neke od reformskih zahvata.

IV

86 Slično svojim nešto starijim čikaškim kolegama, Trilling se zalagao za pluralizam, koji se u njegovoj (uglađenijoj, ali i manje apstraktnoj) varijanti zvao “organski”. Nadalje, gajio je – kao i Crane – stanoviti *kult kompleksnosti*, u skladu sa čime je sopstveni predgovor najpoznatijoj svojoj knjizi okončao plediranjem za “raznovrsnost, mogućnost, složenost i težinu”.¹⁷ Po Trillingu se, međutim, jedna od karakterističnih tendencija svakog liberalizma očituje u pojednostavljivanju, koje kao takvo i jeste primereno pokušajima da se društveni život ustroji što racionalnije. Liberalne projekcije su u principu dragocene, ali neretko neučinkovite i katkada kontraproduktivne – upravo zato što podrazumeva-ju odustajanje od *variousness, possibility, complexity, and difficulty*. Mnogim istorijskim vidovima liberalizma bukvalno nedostaje mašta; a na taj iritantni manjak, koji je inherentan mentalitetu prosvetljenosti i progresiva, najbolje može da ukaže književnost. Tako gledano, književna imaginacija – čije prostiranje kod Trillinga nikada nije bilo ograničeno na kreativno, nego je obuhvatalo i kritičko pisanje, ali i dela pisaca kao što su Tacit ili Freud – predstavlja korektiv ideološke, uključujući i liberalnu. Kada ju se shvati u ovom ključu, književnost se pretvara u kulturnu sudbinu, čije se granice umnogome poklapaju sa granicama humanistike.

Sledstveno tome, Trillingov je odnos prema liberalizmu uporediv sa odnosom čikaške škole prema novoj kritici. Kao što je Crane utvrdio da su novokritičari zarad svog uskogrudog i pseudonaučnog “kritičkog monizma” napustili ono što je on nazivao *high priori road*, tako je i Trilling zabludele liberalne utilitariste optuživao da, usled slepila

¹⁷ Lionel Trilling, *The Liberal Imagination: Essays on Literature and Society* (New York: Charles Scribner's Sons, 1976), str. xv. Crane će očito samo varirati Trillinga kada na vlastiti, opširniji popis svojstava humanistike (kojeg sam ranije naznačio), redom bude stavio “raznolikost, neočekivanost, kompleksnost, originalnost, distinktivnost” (*The Idea of the Humanities*, Vol. I, str. 12). Nije nezanimljivo ni to što je Craneov tekst “Philosophy, Literature and the History of Ideas” (str. 173-87) nastao kao prilog za konferenciju koja je u aprilu 1954. bila u Portlandu održana na teme pokrenute Trillingovom zbirkom eseja.

za šarolikost društvene i svake druge stvarnosti, pate od okoštalosti intelekta i sumnjivog ukusa. U tom smislu je i naslov *Liberalne imaginacije* bio oksimoron, dok bi se glavna poruka te knjige mogla svesti na tezu da *nijedno društvo ne može u potpunosti biti shvaćeno bez književnosti*.

Sâm “liberalizam” je Trillingu u mnogo navrata poslužio kao šifra za devijacije u marksizmu (staljinizam), što je donekle razumljivo kada se zna da sukob između “teoretičara” i “humanista” nije bio jedini “hladni rat” koji se polovinom proteklog stoleća vodio. Mnogima se takav retorički manevar jednog dotadašnjeg trockiste nije dopadao; ali danas, kada prisustvujemo prestanku dominacije “neoliberalnog” diskursa (čijem je nastanku i Trilling pod svoje stare dane kumovao), ono što je nekada bilo objašnjavano kao politička nepismenost, pojmovna kaša ili ustupak američkoj srednjostrujaškoj paranoji, počinje da poprima obrise providjenja. Nije li liberalizam u skorašnjoj socijalnoj praksi pretežno značio “slobodu bez jednakosti, pravednost bez ravnopravnosti, karitativnost bez solidarnosti i partnerstvo bez bratstva”?¹⁸

Zbog svega toga će nam iz perspektive trilingovske kulturalne kritike – da se za trenutak vratimo na početak ovog izlaganja – još razumljivijim postati odsustvo obrazovne euforije u tekstovima Viktora Ivančića. Sada bismo se mogli zapitati: nije li Ivančić, pišući istrajno protiv mnogih vlasti i podmećući im svima *klipove slobode*, izrastao u vodećeg (post)jugoslovenskog kritičara liberalne imaginacije? Imajući u vidu da nam njegov *opus in progress* bolje od svih drugih ilustruje koliko *književna* sredstva mogu biti relevantna (čitaj: moćna) oruđa za njeno raskrinkavanje, nije ni moglo biti dileme oko toga da će i obrazovni inženjering, kojeg liberalna imaginacija pothranjuje, kad-

87

¹⁸ Milorad Pupovac, “Ima li danas politike?” (*Novosti* 13 [2013], br. 681), str. 8. [Tekst je objavljen u vreme pripremanja štampane verzije ovog izlaganja.] Pišući o Trillingu, veliki je Raymond Williams još pre skoro pola veka upotrebio pojam *postliberalizam*, kojim je obeležio “očajničku odanost liberalnoj ideji jastva u trenutku kada je liberalna ideja civilnog društva propala” – što je formulacija koja bi nam iz kontrafaktičke vremenske vizure mogla zazvučati kao rokada atributa iz rortijevske kombinacije “privatne ironije” i “liberalne nade”. Uporedi: Raymond Williams, “Beyond Liberalism”, u: *Lionel Trilling and the Critics: Opposing Selves*, priredio John Rodden (Lincoln & London: University of Nebraska Press, 1999), str. 271; i Richard Rorty, *Contingency, Irony, Solidarity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), str. 73–95. Kad smo već kod Rortyja, on je o svom iskustvu studiranja u Čikagu (za Hutchinsovog rektorskog mandata) i tamošnjoj humanistici posvedočio u jednom nezaboravnom komadiću vlastite autobiografije. Vidi: *Wild Orchids and Trotsky: Messages From American Universities*, priredio Mark Edmundson (Harmondsworth: Penguin Books, 1993), str. 36–7.

tad postati Ivančićevom metom i žrtvom. Već i sama *Bilježnica Robija K.* pokazuje da njen autor nikada nije prihvatao konvencionalnu ideologiju školovanja. Maleni je Robi od početka bio ražđak, a Ivančić razodgajatelj, koji je svojim stvaralačkim buldožerom pomelo mnoge iluzije liberalizma – kako onog nekadašnjeg (socijalističkog), tako i ovog savremenog (kapitalističkog).

Sledeći Trillinga, mogli bismo otići i koji korak dalje. Aktuelni problemi obrazovnih ustanova dobrim delom potiču od same liberalne imaginacije, koja nas je raznim pisama, šangajima i ostalim “amelioracijama” uvela u carstvo loše beskonačnosti. Pošto ista ta imaginacija rado maršira pod barjakom “javnog interesa”, nije neočekivano da je u široj društvenoj debati o obrazovanju, ali i u sporenjima oko humanistike, toliko nepoželjan postao bilo kakav *esprit de finesse*.

Naš polazni primer sa dereferencijalizacijom jedne sintagme samo je vrh ledenog brega i krunski dokaz za to da vam je – ukoliko ste namerni da uđete u meritum neke rasprave – ponekad dovoljno već puko bacanje pogleda na jezik kojim se ona vodi. Štaviše, jezik je uvek najbolje ogledalo i najpouzdaniji simptom. Kada, recimo, kod ugledne (čikaške!) “liberalne edukatorke” u kontekstu odbrane humanistike pročitate kako “čovečanstvo može napredovati samo kultivacijom sposobnosti za inkluzivnije saosećanje”,¹⁹ dođe vam da se sa setom pozovete na (čak i iz Craneove *Ideje humanistike* odsutnog) Nietzschea, koji je u spisu *O budućnosti naših obrazovnih ustanova* (1871) nastavnicima poručivao da sa učenicima do iznemoglosti analiziraju klasike i uvežbavaju stilske moduse sve dok one nedovoljno nadarene pred jezikom ne obuzme sveti strah, i dok se oni najtalentovaniji potpuno ne “zaraze” njime. Isto tako, kada pripadnici vaše struke “tradicionalne moralne probleme” preko noći počnu da zovu “patrijarhalnim diskurzivnim praksama”, možda je kucnuo čas da se zapitate u kakvom to orvelovskom svetu živite. A o posvemošnjem nestajanju istančanosti – ne na poslednjem mestu – govori i to što bi se o izgonu ironije iz humanistike mogla napisati čitava jedna gorka knjiga.

Metodološki posmatrano, u situaciji kada se *homo academicus* književnošću skoro bez izuzetka bavi ili na konvencionalan fakultetski način (tretirajući je kao manje ili više izolovani predmet saznanja), ili prevashodno doktrinarno (zastupajući, pod više-manje demokratskim uslovima, nekakav utvrđeni skup društvenih ciljeva), ono što nam je neophodno jeste kreativna nadgradnja u obličju književne kritike koja će samoj književnosti pristupati kao “kritici života” i tako premošćavati ponor između (navodno konzervativnih) profesionalaca i (navodno progresivnih) liberala, između onih koji teže znanjima i onih koji su zaokupljeni vrednostima.

¹⁹ Martha Nussbaum, *Ne za profit: zašto je demokratiji potrebna humanistika?*, preveli Ana Jovanović i Rastislav Dinić (Beograd: Fabrika knjiga, 2012), str. 84.

Ovo premošćavanje je pokušavao da izvede već pisac *Liberalne imaginacije*. On je doista bio jedan od malobrojnih književnih humanista koji su predosećali šta će se desiti ukoliko liberali ne poslušaju savet Johna Stewarta Milla i ne počnu da čitaju Samuela Taylora Coleridgea. Ali, teskobom ne odišu samo neki od Trillingovih najlepših eseja, u kojima je bolje i potresnije no igde dočarano kako institucije, naročito one visokoškolske, sve čega se dotaknu sparuje i sasuje. Iste su ga emocije proganjale i kao pisca fikcionalne proze. Tipični ambijent njegovih kratkih priča bila je akademska svakodnevnica, u svojoj punoći i ispraznosti; dok je njegov jedini dovršeni i mlako dočekani roman (*The Middle of the Journey*, 1947) bio prožet bespoštrednom osudom aseptične intelektualne birokratije, pošto su u toj knjizi politički i svetonazorski prepori ostali u senci preispitivanja ljudskog integriteta likova koji ih vode.

Za nevolju, Trilling nije bio samo neostvareni umetnik, već i – po svemu sudeći – loš nastavnik. “He was no performer”, priseća se jedan od njegovih talentovanijih učenika.²⁰ Još gore: profesor Trilling je, prema vlastitom priznanju, u slušaonicu običavao da uđe sa mučninom zbog toga što ne čitamo samo mi knjige, nego i one nas. Isfrustriran, poput Cranea i Petrovića, onovremenim tekstocentrizmom, književne je pedagoge iz svog najbližeg okruženja doživljavao kao hladnokrvna stvorenja koja haubice i tenkove rutinski rastavljaju i sastavljaju, jer ne žele ili ne umeju da procene koliko štete ta oružja mogu naneti. Osećao je kako profesorska profesija na koju je pristao pretila da u njemu uguši kritičara. Znao je, kao što je znao još Arnold, da istinskim kritičarem može postati samo neko ko je dovoljno sposoban i hrabar da hvali i proučava *svako* duhovno bogatstvo, ne obazirući se na praktičnu sferu življenja – o kojoj nastavnik, po nalogu svoje vokacije, mora voditi računa. Žalio je Trilling i nad time što su pitanja koja kao nastavnici postavljamo “toliko razumna da mladi čovek koji na njih odgovori nikad više ne može upoznati snagu i užas onoga što mu saopštavaju dela o kojima ga ispitujemo”; ali ga je spopadala ništa manja egzistencijalna jeza i od hipotetičkog scenarija čiji bi epilog bilo studentsko pokoravanje logici književnog dela, koja nam (kako je on sâm primetio nakon što ga je *pročitala* Tolstojeva *Smrt Ivana Iljiča*) “tako bezobzirno i s tako sablasnom snagom uništava tvrđavu običnog

89

²⁰ Morris Dickstein, “Foreword”, u: *Lionel Trilling and the Critics*, str. xiv. Usput, Svetozar je Petrović upamćen kao čudesan predavač, čiji je nastup – treba li i to kazati? – bio daleko bliži nekadašnjim mandarinima, nego današnjim prenterima. Za fenomenologiju profesorske harizme, vidi: William Clark, *Academic Charisma and the Origins of Research University* (Chicago & London: Chicago University Press), str. 16–21.

života”.²¹ Posle nekog vremena je kapitulirao, jer se – uvidevši kako više nije u stanju da sa jednakom posvećenošću uporedo nastupa u pedagoškoj, istraživačkoj i kritičarskoj roli – konformirao, definitivno preselio u liberalni tabor i povukao iz svih “dodiplomskih” programa i nastave moderne književnosti. Za sobom je, na sreću, ostavio jedno od najupečatljivijih svedočanstava predavačkog očajanja. “Kada nas obuzme to očajanje”, ispoveda nam se on u prvom licu množine,

... u napasti smo da odbacimo uobičajene i priznate metode ocenjivanja vrednosti obrazovanja, te da, umesto da favorizujemo prijemčivost i sposobnost, krenemo da tragamo za nekim znakom ličnog karaktera u našim studentima, za nekim simbolom individualne volje. Po nama, on se pojavljuje u obliku otpora i nepristupačnosti, lične nedostupnosti ili ozbiljnosti, neke sposobnosti da se ideje prihvataju kao da su stvarne, sposobnosti koja će mladog čoveka nagnati da kaže ono što je po Goetheu bilo moderno reći: “Ali, je li to zaista istina – je li to istina za mene?” I to reći ne olako, ne preuzimajući progresivni obrazovni recept “misli svojom glavom” – što znači misliti u okviru progresivnih lojalnosti umesto konzervativnih (ako one uopšte još postoje) – već reći to iz svesti o sebi kao osobi, a ne hrpi stanovišta i reakcija koje su budne i pripravne da odgovore nastavniku i progresivnom društvu.²²

90

Ovaj bezmalo poetski opis pedagoške alijenacije vodi me ka jedinom mogućem zaključku: da se ideologije lične autonomije, koja je duboko utkana u tradicionalnu humanistiku, nipošto ne možemo odreći. Humanističko obrazovanje se nikada ne sme svesti na podvravanje jedne inteligencije drugoj. Ono je proces čiji se ishod ne može predvideti, izuzev

21 Lionel Trilling, *Beyond Culture: Essays on Literature and Learning* (Harmondsworth: Penguin Books, 1965), str. 26 i 37. Gle, ime Tolstojevog lika poklapa se sa imenom najodlučnijeg borca za raškolovano društvo... Ali bismo i nezavisno od toga – zbog strastvenosti sa kojom je ukazivao na potrebu odvajanja obrazovanja od vaspitanja, kao i na to da je školsko antiobrazovanje po svemu uporedivo sa crkvenim antihrišćanstvom – ruskog klasika mogli proglasiti jednim od ključnih predšasnika mnogih vitalističkih antipedagogija.

22 *Beyond Culture*, str. 20. Pet godina pre no što je Trilling ovo napisao, Crane se na jednom predavanju održanom 1956. samoprekorno zapitao “koliko malo toga sam uradio, gledano u celini, kako bih svojim studentima omogućio da nakon što me napuste stoje na vlastitim nogama – da svako od njih bude opremljen da postane, na jedan razuman način, kritičar za sebe” (*The Idea of the Humanities*, Vol. II, str. 194).

utoliko što se treba nadati da će nam se kao njegova “izlazna veličina” pojaviti “humani” subjekt, a ne sluga.²³ Taj nam se *subjekt* posle svega ukazuje u svetlu iste one “nepredvidive izvrsnosti” koju je Crane pripisao *objektima* humanistike. Radi se o ne samo intelektualno, već i politički emancipovanom biću, usled čega (pčesto prećutani, mada faktički neizbežni) ideal ovako pojmljene humanistike nije samo obrazovanje pojedinačnih karaktera, nego i stvaranje čitavog “društva emancipovanih” o kojem je Jacques Rancière, kao antisokratovac i zagovornik “poetike” znanja, pisao u *Učitelju neznalici* (1981). Utemeljujući princip takve zajednice sastojao bi se u tome da ljudsko dostojanstvo više ne bi zavisilo od pozicije koju žena ili muškarac u njoj zauzimaju.

Takva je zajednica, jasno, utopija. Ali, ukoliko je emancipacija drugo ime za svest o jednakosti i uzajamnosti, onda istom ovom cilju nisu bili privrženi samo utopisti poput Freirea ili Illicha. Naprotiv, to je lekcija kojoj nas – bez obzira na generacijsku pripadnost, pogled na svet, politički habitus ili (ne)posedovanje univerzitetske “afilijacije” – uče i svi ostali učitelji koje sam u ovom izlaganju redom prizvao. Od novinara Ivančića i dramatičara Krleže, preko književnog teoretičara Cranea i kritičara Trillinga, do profesora Petrovića i “panekastičkog” filozofa iz prethodnog pasusa, čiju sam jednu misao (u njenom alanfordovski uglazbljenom prevodu) iskoristio i kao *motto*.

Na kraju, za nekoga ko je i sâm uronjen u “psiho-pedagogiju” svakodnevnog života, ta lekcija može značiti samo jedno: da se jedini dostojan pedagoški imperativ u humanistici ogleda u tome da budete toliko “očajni” da među sopstvenim slušaocima i potencijalnim čitaocima neprestano tragate za *osobama*, umesto za “hrpama stanovišta i reakcija”. Treba li ovaj imperativ usvojiti kao ratni plan, strategiju preživljavanja ili taktiku prezimljavanja – možda i nije na meni da kažem; ali će tek na osnovu odgovora na to pitanje moći da se utvrdi u kojoj je meri i na koji način predočeno (humanističko) viđenje proučavanja i podučavanja književnosti usklađivo sa himerom “javnog interesa”.

91

23 Na neka od pitanja čija dubina nije za potcenjivanje – pa i na ono koje je u verziji Alaina Besançona glasilo: *može li kulturni život nadživeti nestanak slugu?* – Trilling je izgleda podsvesno pokušavao da odgovori tezama poput one da je “intenzivno uverenje o postojanju sopstva izvan kulture, kao što je i samoj kulturi dobro poznato, jedno od njenih najplemenitijih i najvelikodušnijih dostignuća” (*Beyond Culture*, str. 110).

Tinde Kovač Cerović, Predrag Brebanović, Nenad Dimitrijević.